

بررسی آثار بوم‌گردی کشاورزی بر توسعه اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی در مناطق روستایی سیستان

آیت‌اله کرمی^۱، نادر بارانی^۲، آذر اسکندری^۳

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۹/۲۰ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۷/۲۵

چکیده

بوم‌گردی کشاورزی سفری مسئولانه به نواحی طبیعی و کشاورزی، حفاظت از آن و بهبود بخشیدن به زندگی مردم منطقه است؛ و توجه به ظرفیت‌های طبیعی و فرهنگی موجود در روستاها نقش مهمی در تجدید حیات روستاها، ایجاد اشتغال و درآمد برای روستاییان، حفاظت از میراث طبیعی، تاریخی و فرهنگی و در نهایت، توسعه یکپارچه و پایدار روستایی دارد. تحقیق حاضر، با هدف بررسی آثار بوم‌گردی کشاورزی بر توسعه اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی در مناطق روستایی سیستان، از نوع تحقیقات توصیفی بود و داده‌های پژوهش به صورت پیمایشی و با استفاده از پرسشنامه و مصاحبه گردآوری شد. جامعه آماری تحقیق تمامی خانوارهای ساکن و کارشناسان مربوط در مکان‌های دارای ظرفیت بوم‌گردی در منطقه سیستان بودند، که پرسشنامه‌ها با استفاده از روش نمونه‌گیری نظام‌مند بین آنها توزیع شد. روایی پرسشنامه با استفاده از نظرات متخصصان بررسی و پایایی مربوط به ابزار سنجش با استفاده از آلفای کرونباخ در محدوده ۰/۷۴۲ تا ۰/۹۵۳ محاسبه شد. نتایج نشان داد که بوم‌گردی کشاورزی باعث بهبود شاخص‌های توسعه اجتماعی، اقتصادی و زیست‌محیطی در منطقه می‌شود.

کلیدواژه‌ها: بوم‌گردی کشاورزی، توسعه اقتصادی، توسعه اجتماعی، توسعه زیست‌محیطی، سیستان (مناطق روستایی).

۱- نویسنده مسئول و دانشیار اقتصاد کشاورزی، دانشگاه یاسوج (ayatkarami@yu.ac.ir).

۲- دانشجوی دکتری توسعه کشاورزی، دانشگاه یاسوج.

۳- دانش‌آموخته کارشناسی ارشد ترویج و آموزش کشاورزی، دانشگاه یاسوج.

مقدمه

عقب‌ماندگی روستاها از نظر امکانات زندگی یکی از مشکلات اساسی دولت‌ها در کشورهای در حال توسعه به‌ویژه در آسیا و آمریکای لاتین به‌شمار می‌رود (Nemirschi and Craciun, 2010). توسعه روستایی و ارتقای سطح رفاه روستاییان از اهداف اصلی اجرای برنامه‌های توسعه در طول دهه‌های گذشته در ایران بوده است (Kazemi and Arhami, 2017). توسعه روستایی ارتباط زیادی با توسعه گردشگری دارد. در دهه‌های اخیر، صنعت گردشگری به عنوان مهم‌ترین صنعت جهان رشدی سریع در توسعه اقتصادی جهان داشته است (Jiwan et al., 2008; Reid et al., 2004). بسیاری از کشورها صنعت پویای گردشگری را به عنوان منبع اصلی درآمد، اشتغال، رشد بخش خصوصی و توسعه ساختار زیربنایی می‌دانند (Holland et al., 2003). یکی از الگوهای فضایی گردشگری در عصر پسامدرن که می‌تواند درآمدهای قابل توجهی را رقم زده و با بالا بردن تولید ناخالص ملی، در نهایت، درآمد ملی را در صحنه بین‌المللی افزایش دهد، صنعت گردشگری و به‌ویژه بوم‌گردی است (Soltani et al., 2013). بوم‌گردی در پی شکل‌گیری مفاهیمی چون توسعه پایدار تولد یافته است و با ظرفیت‌هایی که دارد، می‌تواند فرصت توسعه روستایی و کشاورزی را در همه ابعاد آن ایجاد کند و به عنوان راهکاری اساسی در توسعه روستایی مطرح شود (World Tourism Organization, 2002). مبنای بوم‌گردی توسعه اقتصادی محلی است. الگوی توسعه اقتصادی محلی و توسعه اقتصادی سنتی با یکدیگر متفاوت‌اند. در توسعه اقتصادی سنتی، عمدتاً بر جذب و ایجاد مشاغل جدید در سطح جامعه تأکید می‌شود، اما توجه توسعه اقتصادی محلی بر ایجاد مشاغل کوچک سبز و اجتماعی متمرکز است (Soltani and Nouri, 2010). همچنین، در این فرآیند، تلاش می‌شود با ایجاد شرایط مناسب، مصرف‌کنندگان به تولیدکنندگان، کاربران به کارفرمایان و کارگران به صاحبان کسب‌وکارها تبدیل شوند تا از این رهگذر، هدایت توسعه به دور از هرگونه وابستگی به نیروهای خارجی انجام پذیرد. در همین راستا، توجه به اصول استقلال اقتصادی، پایداری بوم‌شناختی، کنترل جامعه، نحوه برخورد با نیازهای شخصی و ارتقای فرهنگ اجتماعی از موارد مهم و ضروری به‌حساب می‌آید (Fennell, 2003). مسئله

بررسی آثار بوم‌گردی کشاورزی .....

بوم‌گردی کشاورزی در مناطقی که فعالیت‌های کشاورزی به دلیل شرایط اقلیمی و یا سایر شرایط، از امکاناتی چون بهره‌مندی از کشاورزی بهینه و یا میزان درآمد مطلوب محروم می‌مانند، اهمیت بیشتری می‌یابد؛ از این‌رو، این بعد گردشگری به وسیله‌ای برای احیای اقتصادی و اجتماعی مناطق روستایی مبدل می‌شود (Ana, 2017). بوم‌گردی کشاورزی منبع ارزشمند اشتغال‌زایی و ایجاد درآمد است و می‌تواند وسیله‌ای مهم برای توسعه اجتماعی-اقتصادی جوامع مختلف باشد و در بسیاری از کشورها، با سیاست کشاورزی در ارتباط است و غالباً وسیله‌ای در راستای حمایت از محیط زیست و فرهنگ منطقه‌ای است (Foucat, 2002). بوم‌گردی از امکان رشد شایان توجهی در ایران برخوردار است، زیرا ایران در میان پنج کشور نخست دارای تنوع اقلیمی کامل قرار دارد؛ این گونه گردشگری مانند گردشگری تفریحی منفی ملاحظات اخلاقی و اجتماعی فرهنگی ایرانیان نیست و نسبت به سایر گونه‌ها نیازمند سرمایه‌گذاری کمتری در بخش زیرساخت‌هاست (Hashemi, 2010).

بر اساس برآوردهای صورت گرفته در اوایل قرن ۲۱، گردشگری طبیعی تقریباً ۲۷ درصد از سفرهای بین‌المللی را شامل می‌شود (Githinji, 2006). بر اساس پیش‌بینی‌های سازمان جهانی گردشگری، تقاضا برای گردشگری طبیعت گرا سالانه حداقل ده درصد رشد داشته که در مقایسه با رشد سالانه سه تا چهار درصدی تقاضا برای گردشگری، وضعیت بهتری را نشان می‌دهد (Holden, 2008). بررسی جغرافیای طبیعی ایران و نیز امکان‌سنجی هر کدام از جاذبه‌های بوم‌گردی قابل سرمایه‌گذاری در کشور بیانگر آن است که بوم‌گردی در ایران یک منبع اقتصادی کم‌نظیر، خاص و بسیار مستعد است. این تنوع جغرافیایی امکان زیست گونه‌های بسیار متفاوت گیاهی و جانوری را در ایران فراهم کرده است، چنان‌که ایران یکی از چند کشور بهره‌مند از تنوع زیستی کامل (برخورداری از چهار فصل و زیست‌گونه‌های اصلی گیاهی و جانوری) در جهان به‌شمار می‌آید؛ به‌دیگر سخن، در ایران، زمینه برای هر گونه سرمایه‌گذاری بوم‌گردی به‌ویژه در قطب‌های بوم‌گردی کشور فراهم بوده و منابع مورد اتکا آن‌چنان در دسترس است که اغلب حتی نیازی به مضاعف‌سازی آنها وجود ندارد. از این‌رو، توان بالقوه بوم‌گردی ایران بسیار افزون‌تر از دیگر بخش‌های گردشگری است (Soltani et al., 2013).

شهرستان زابل با مساحت ۳۴۴ کیلومتر مربع در شمال استان سیستان و بلوچستان قرار گرفته است. منطقه سیستان دارای قدمت شهرنشینی پنج هزارساله است؛ این منطقه با مساحت ۱۵۱۹۷ کیلومتر مربع شامل شش شهر، پنج بخش، هفده دهستان و ۹۳۳ روستاست (Eskandari, 2015). این منطقه با بهره‌مندی از مناظر و محیط‌های طبیعی (مانند پلنگ کوه، کوه خواجه، دریاچه هامون)، صنایع دستی با کیفیت و ارزان قیمت، فرهنگ غنی (تعامل فرهنگی ناشی از تنوع قومی و مذهبی و برگزاری مراسم‌ها و آیین‌های ویژه) و تاریخی (مانند قلعه رستم و شهر سوخته)، دارای استعدادهای خوبی در توسعه صنعت گردشگری و بوم‌گردی کشاورزی است. در این زمینه تحقیقی، مطالعات مختلف صورت گرفته که در ادامه، به برخی از آنها اشاره شده است.

فدارتسووا (Fedartsova, 2015) به بررسی توان و چشم‌انداز توسعه گردشگری کشاورزی و بوم‌گردی و نقش آن در احیا و توسعه پایدار مناطق روستایی بلاروس پرداخت. نتایج نشان داد که گسترش گردشگری کشاورزی و بوم‌گردی نقش مهمی در توسعه و آبادانی مناطق روستایی داشته است. جیوان و همکاران (Jiwan et al., 2008) نیز به بررسی توان گردشگری کشاورزی و بوم‌گردی و نقش آن در پایداری جامعه کلیت در باریو پرداختند. نتایج نشان داد که توجه به گردشگری کشاورزی و بوم‌گردی در رفع چالش‌ها و مشکلات جامعه مؤثر بوده و نقش اساسی در تأمین معیشت و حفظ بوم‌گردی در منطقه داشته است.

آنا (Ana, 2017) وضعیت بوم‌گردی، گردشگری کشاورزی و گردشگری روستایی را در اتحادیه اروپا بررسی کرد. طبق نتایج، اتحادیه اروپا در حمایت از گردشگری کشاورزی و توسعه پایدار بسیار فعال است و بسیاری از سیاست‌ها، برنامه‌ها و ابتکارات معطوف بدین سه نوع گردشگری شده است، که اثراتی مثبت بر شاخص‌های اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی داشته و همچنین، سرمایه‌گذاری‌ها را افزایش داده و گردشگران بیشتری را بدین منطقه جذب کرده‌اند.

ویشیتمی و همکاران (Wishitemi et al., 2015) به بررسی ارتباط بین فقر، محیط زیست و توسعه بوم‌گردی در مناطق حفاظت‌شده کنیا پرداختند. نتایج نشان داد که نهادهای

گردشگری در خصوص افزایش مهارت‌های مربوط به کارآفرینی و گسترش حوزه بوم‌گردی اعتبارات لازم را اختصاص نداده‌اند، که باعث بی‌توجهی به محیط زیست، کاهش درآمد مردم و افزایش فقر شده است. اشتاینر (Steiner, 2006) نیز به وضعیت گردشگری در کشورهای عربی و از آن جمله مصر اشاره می‌کند که با وجود جاذبه‌های گردشگری فراوان، نتوانسته به نحو مطلوب درآمدزایی کند. همچنین، وی به بررسی علل اصلی این ناکارآمدی پرداخته و از مهم‌ترین علل عدم درآمدزایی را نبود امنیت، تهدیدهای اجتماعی و روانی، عدم توجه به فعالیت‌های کارآفرینی و عدم خدمات‌رسانی بهینه به گردشگران دانسته است.

خالدی و همکاران (Khaledi et al., 2011)، در پژوهشی با عنوان «امکان‌سنجی جاذبه‌های گردشگری- بوم‌گردی کشاورزی در توسعه روستایی با تأکید بر باغ‌های گیلاس و استفاده از مدل سوات (SWOT) در دهستان لواسانات کوچک»، بدین نتیجه رسیدند که محدود مورد مطالعه دارای نقاط قوت داخلی و قابلیت‌های بالقوه گردشگری- بوم‌گردی بسیار بالاست. نتایج بر استفاده از اصل مزیت نسبی و بهره‌گیری از عوامل بیرونی به‌ویژه مجاورت با کلان‌شهر تهران به عنوان فرصتی بهینه در راستای پایداری سکونتگاه‌های روستایی منطقه تأکید داشت.

تقوایی و همکاران (Taghvaei et al., 2009) نقش و جایگاه برنامه‌ریزی چندبعدی در توسعه گردشگری و بوم‌گردی منطقه خرو طبس را بررسی کردند. نتایج پژوهش نشان از آن دارد که برنامه‌ریزی چندبعدی نقش مؤثری در توسعه و سامان‌دهی گردشگری منطقه خواهد داشت و رفع محرومیت و بهره‌گیری از توان‌های متنوع و متعدد منطقه جز با نگرش همه‌جانبه و برنامه‌ریزی چندبعدی میسر نخواهد شد.

صابری و همکاران (Saber et al., 2014)، در پژوهشی با عنوان «توان‌ها و قابلیت‌های بوم‌گردی مناطق حفاظت‌شده محیط زیست در جهت توسعه پایدار (مطالعه موردی: منطقه حفاظت‌شده جهان‌نمای گرگان)»، بدین نتیجه رسیدند که بین وجود ویژگی‌های طبیعی و تأثیرات آن بر انگیزه ورود گردشگران به منطقه رابطه معنی‌دار وجود دارد که سبب ورود گردشگران به منطقه جهان‌نمای می‌شود. همچنین، شناخت مردم از منطقه باعث افزایش انگیزه گردشگران برای ورود به منطقه و افزایش درآمد ساکنان بومی شده است.

هاشمی (Hashemi, 2010) نقش بوم گردی را در توسعه پایدار روستایی ایران بررسی کرده و نتایج پژوهش نشانگر برتری نقاط قوت بر نقاط ضعف و برابری فرصت‌ها و تهدیدهای بوم گردی است. برترین نقاط قوت شامل افزایش اشتغال‌زایی، کاهش فقر و افزایش مشارکت روستاییان در برنامه‌های توسعه و برترین نقاط ضعف شامل کالایی شدن فرهنگ، کمبود منابع و عدم گرایش روستاییان به کشاورزی و دامپروری ارزیابی شد؛ همچنین، تأمین زیرساخت‌های اساسی و بهبود کیفیت خدمات عمومی عمده‌ترین فرصت‌ها و واگذاری حق بهره‌برداری از منابع طبیعی به سودجویان و نشت اقتصادی مهم‌ترین تهدیدهای رشد بوم گردی در توسعه روستایی شناخته شد.

در شرایط رکود فعالیت‌های کشاورزی در منطقه سیستان به دلیل شرایط اقلیمی و یا سایر شرایط و در پی آن، محروم ماندن از امکاناتی چون بهره‌مند شدن از کشاورزی بهینه و یا میزان درآمد مطلوب، بحث بوم گردی کشاورزی اهمیت بیشتری می‌یابد (Zarei, 2014). از این رو، با این رویکرد، در پژوهش حاضر از طریق پژوهش توصیفی-پیمایشی و با استفاده از پرسشنامه و مصاحبه، ابتدا فرصت‌ها و چالش‌های بوم گردی کشاورزی شناسایی و سپس، تأثیر بوم گردی کشاورزی بر توسعه اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی در منطقه سیستان بررسی شد.

مبانی نظری

اگرچه متون متعددی که تاکنون در زمینه بوم گردی نگاشته شده، بیانگر وجود ابهاماتی در مورد پیدایش واژه «بوم گردی» است، اما طبق یکی از مقالات مستدل طبیعت گردی در سال ۱۹۸۳، لاسکورین در پروژه «حمایت از طبیعت» در مکزیک این اصطلاح را ابداع کرده است. او بوم گردی را این گونه تعریف می‌کند: «بوم گردی، سفری به مناطق طبیعی نسبتاً بکر با هدف مطالعه، تحسین و لذت از مناظر، جانوران، گیاهان وحشی و هرگونه آثار فرهنگی (باستانی و معاصر) این مناطق است» (Fennell, 2003). همچنین، بررسی آثار هتزر در سال ۱۹۶۰ بیانگر آن است که زمان گسترش واژه بوم گردی مقارن با اوج نارضایتی مردم از روند نادرست توسعه صنعت گردشگری، به‌ویژه از نظر بوم‌شناختی بوده است. هتزر با استفاده از واژه بوم گردی، روابط پیچیده

بررسی آثار بوم‌گردی کشاورزی .....

گردشگران، محیط‌زیست و فرهنگ‌های مناطق گردشگری را تعریف می‌کند. او بر این باور است که برای ایجاد اشکال ضابطه‌مند گردشگری در قبال جوامع میزبان، توجه به چهار رکن اصلی زیر اهمیت دارد:

- ۱- حداقل تأثیر منفی زیست‌محیطی؛
- ۲- حداکثر توجه به فرهنگ مناطق میزبان و حداقل تأثیر بر آن؛
- ۳- حداکثر منافع اقتصادی برای جامعه میزبان؛ و
- ۴- حداکثر رضایت گردشگران (Foucat, 2002).

موسسه بین‌المللی بوم‌گردی در سال ۱۹۹۱ یکی از اولین تعاریف بوم‌گردی را ارائه داد: «بوم‌گردی یک مسافرت مسئولانه به مناطق طبیعی است که محیط زیست را حفظ و زندگی راحت مردم محلی را تثبیت می‌کند» (Balan and Birsan, 2010). بوم‌گردی یک مسافرت و دیدار زیست‌محیطی مسئولانه به مناطق طبیعی نسبتاً دست‌نخورده بوده و هدف آن لذت بردن و استفاده از طبیعت (و هر پدیده فرهنگی همراه آن چه در گذشته و چه در حال) است که باعث تقویت منابع شده و دارای تأثیرات منفی اندک است و باعث فعال شدن جمعیت‌های محلی می‌شود و از نظر اجتماعی-اقتصادی، برای آنها مفید است (Nistoreanu, 2006). بوم‌گردی یکی از زیربخش‌های جهانگردی پایدار است.

بوم‌گردی دارای مشخصات چهارگانه زیر است:

- ۱- وابسته به طبیعت باشد؛
- ۲- از لحاظ بوم‌شناختی پایدار باشد و به دیگر سخن، کمترین آسیب و اثرات سوء را هم برای طبیعت نداشته باشد؛
- ۳- آموزش و ارائه ارزش‌های منطقه مورد بازدید عنصر اصلی آن بازدید باشد؛ و
- ۴- جوامع محلی و میزبان در آن مشارکت داشته باشند (Fedartsova, 2015).

توسعه لجام‌گسیخته طبیعت‌گردی، همانند سایر انواع توسعه، می‌تواند آثار منفی بر فرهنگ، اقتصاد و محیط‌زیست جامعه میزبان و حتی امنیت گردشگران برجای گذارد. در توسعه پایدار، به رشد اقتصادی و تحقق استانداردهای بهتر زندگی بدون از دست دادن منابع کمیاب طبیعی توجه می‌شود (Cater, 1993). بوم‌گردی باید پایدار باشد؛ یعنی، به

نیازهای بوم گردان پاسخ دهد و نیازهای آینده را برآورده سازد (Karami, 1999). در بوم گردی پایدار، در عین حال که از فرهنگ، سوابق تاریخی و نمودهای طبیعی منطقه شناخت حاصل می‌شود، شأن و جایگاه زیست‌بوم محفوظ می‌ماند و ضمن ایجاد فرصت‌های اقتصادی برای مردم محلی، در آمدزایی نیز می‌کند (Erisian, 2003). برای رسیدن به توسعه پایدار در صنعت گردشگری، نیاز فراوان به برنامه‌ریزی‌های بنیادی برای توسعه و مدیریت صنعت گردشگری احساس می‌شود (Mobini, 2003).

روش تحقیق

تحقیق حاضر به لحاظ نحوه گردآوری داده‌ها، یک پژوهش توصیفی به‌شمار می‌رود که داده‌های آن به طریق پیمایشی توسط پرسشنامه و مصاحبه حضوری از جامعه آماری جمع‌آوری شده و از نظر هدف جزو پژوهش‌های کاربردی است. متغیر مستقل تحقیق «بوم گردی کشاورزی» بوده و متغیرهای وابسته تحقیق شامل توسعه اجتماعی، اقتصادی و زیست‌محیطی است. توسعه اجتماعی از طریق تأثیر بوم گردی کشاورزی بر افزایش انسجام اجتماعی، بهبود پایگاه اجتماعی افراد، افزایش تعلق افراد به منطقه، افزایش مشارکت جمعی افراد، افزایش امنیت در منطقه، کیفیت زندگی، افزایش تعامل روستاییان با گردشگران و انتقال اندیشه‌ها به نواحی گردشگری و ...، توسعه زیست‌محیطی از طریق تأثیر بوم گردی کشاورزی بر ازدیاد زباله‌ها در منطقه، آگاهی افراد در مورد حفظ محیط زیست، خسارت به محیط طبیعی، خسارت به مزارع و اماکن کشاورزی و خسارت به گونه‌های گیاهی و جانوری، و توسعه اقتصادی از طریق گویه‌هایی مانند افزایش تولید و فروش صنایع دستی، ایجاد فرصت‌های اشتغال برابر برای ساکنان، افزایش میزان درآمد خانوارها، افزایش میزان کار برای زنان، تنوع در فعالیت‌های مختلف اقتصادی روستاها، افزایش خوداتکایی در میان افراد و ... با استفاده از طیف پنج‌گزینه‌ای لیکرت (خیلی کم تا خیلی زیاد) بررسی شد. کیفیت زندگی نیز به عنوان یکی از مؤلفه‌های مهم توسعه اجتماعی، از طریق تأثیر بوم گردی کشاورزی بر بهبود وضعیت روشنائی معابر و خیابان‌ها، افزایش کیفیت آسفالت خیابان و پیاده‌روها، بهبود سامانه‌های خدمات‌رسانی روستایی مانند شبکه برق‌رسانی، آب‌رسانی، جمع‌آوری زباله و ...، بهبود شبکه حمل و نقل، افزایش

بررسی آثار بوم‌گردی کشاورزی .....

خدمات بانکی و توسعه زیرساخت‌ها مورد سنجش قرار گرفت. جامعه آماری تحقیق شامل تمامی خانوارهای ساکن و کارشناسان مربوط در مکان‌های دارای ظرفیت بوم‌گردی در منطقه سیستان است. نمونه‌گیری پژوهش برای گروه نخبگان محلی و مردم ساکن در مناطق گردشگری سیستان به روش نمونه‌گیری نظام‌مند بوده است، بدین صورت که در هر دهستان، با استفاده از نظر و دیدگاه کارشناسان منطقه، اماکن کشاورزی دارای ظرفیت‌های گردشگری انتخاب شده و به صورت انتساب متناسب پرسشنامه در بین نخبگان محلی و روستاییان در پنج روستای منتخب تکمیل شده است (جدول ۱).

جدول ۱- جمعیت و حجم نمونه مناطق مورد مطالعه

نام روستا	جمعیت (خانوار)	حجم نمونه
بالاخانه	۲۱۴	۶۸
جزینک	۱۸۷	۶۱
فیروزه‌ای	۲۵۳	۸۱
قرقری	۲۵۰	۸۰
شهرک گلخانی	۲۹۰	۹۴
جمع کل	۱۱۹۴	۳۸۴

منبع: مرکز آمار استان سیستان و بلوچستان (Center for Statistics of Sistan and Baluchestan Province, 2016)

برای گروه مسئولان و کارشناسان فعال و آگاه در زمینه مسائل گردشگری کشاورزی در سازمان‌های دولتی، از روش سرشماری استفاده شد. برای گروه مردم محلی و ساکن مناطق گردشگری سیستان، حجم نمونه با استفاده از رابطه کوکران مقدار ۳۸۴ به دست آمد. برای گروه کارشناسان، از روش سرشماری استفاده شد ($n=8$) و پرسشنامه و مصاحبه با آنها انجام پذیرفت. روایی پرسشنامه با استفاده از نظرات متخصصان و اساتید بررسی شد. پایایی گویه‌های پرسشنامه به تفکیک تعداد و میزان در جدول ۲ آمده است.

جدول ۲- مقدار آلفای کرونباخ برای هر کدام از بخش‌های پرسشنامه

متغیرها	تعداد گویه‌ها	ضریب آلفای کرونباخ
توسعه اجتماعی	۱۴	۰/۸۹۴
کیفیت زندگی	۱۲	۰/۹۲۶
توسعه زیست محیطی	۷	۰/۷۴۲
توسعه اقتصادی	۱۳	۰/۹۵۳

منبع: یافته‌های تحقیق

در پژوهش حاضر، برای تحلیل اطلاعات، از آزمون t و همبستگی و برای تعیین راهبرد نیز از مدل سوات (SWOT)^۱ استفاده شد. اساساً مدل سوات یک برنامه‌ریزی راهبردی است. روش سوات (نقاط قوت، نقاط ضعف، فرصت‌ها و تهدیدها) نتیجه مستقیم مدل دانشکده تجاری هاروارد و به‌طور ساده، ابزار بررسی قوت‌ها و ضعف‌های درون‌سازمانی (درون‌ناحیه‌ای) و فرصت‌ها و تهدیدهای محیط برون‌سازمانی (برون‌ناحیه‌ای) است و در مفهوم کلی، ابزاری برای بهره‌برداری در مراحل مقدماتی تصمیم‌گیری و پیش‌درآمدی در زمینه برنامه‌ریزی راهبردی در نوع کاربردی آن است. در حقیقت، سوات ابزاری است که عموماً برای کنار هم قرار دادن یافته‌های تحلیل فشارهای خارجی و قابلیت‌های داخلی استفاده می‌شود و تحلیل قوت‌ها، ضعف‌ها، فرصت‌ها و تهدیدهاست که مستلزم شناسایی نقاط قوت و ضعف ناحیه و نیز فرصت‌ها و تهدیدهاست و بر اساس روندهای پیش‌بینی محیطی ارائه شده است.

برای تعیین راهبرد مراحل زیر به ترتیب، دنبال می‌شود:

مرحله اول: شناسایی اصلی‌ترین نقاط قوت و ضعف و ایجاد ماتریس عوامل داخلی؛

مرحله دوم: شناسایی اصلی‌ترین فرصت‌ها و تهدیدها و ایجاد ماتریس عوامل خارجی؛ و

مرحله سوم: ایجاد ماتریس تهدیدها، فرصت‌ها، نقاط قوت و نقاط ضعف.

بنابراین، ماتریس ناحیه باید بتواند قوت‌ها و فرصت‌های موجود را حفظ، نقاط ضعف و تهدیدها را حذف و تبدیل به نقاط قوت و فرصت کند یا دست کم برای کاهش تأثیرات منفی و مخرب آنها بر سازمان، دامنه این عوامل را کاهش دهد. این راهبردها عبارت‌اند از: راهبرد S-O: این گونه راهبردها برتری‌های رقابتی نواحی گردشگری را نشان می‌دهند و تحت تأثیر راهبردهای تهاجمی، نام‌گذاری می‌شوند. در این سیاست‌ها، راهکارهای پیشنهادی برای استفاده مطلوب از نقاط قوت در راستای بهره‌برداری از فرصت‌های پیش‌رو در نظر گرفته می‌شود.

راهبردهای W-O: این راهبردها با عنوان راهبردهای بازنگری شناخته می‌شوند. در این حوزه، به پیشنهاد و راهکارهای اجرایی برای رفع نقاط ضعف با بهره‌برداری بهینه از فرصت‌ها به‌ویژه از راه تخصیص مجدد منابع توجه می‌شود.

1. Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats

بررسی آثار بوم‌گردی کشاورزی .....

راهبرد S-T: این راهبردها در قالب راهبردهای تنوع شناخته شده‌اند و یا شناسایی مهم‌ترین نقاط قوت درون‌سازمانی، به مقابله با آن دسته از تهدیدهای برون‌سازمانی می‌پردازند که نواحی گردشگری با آن مواجه‌اند. بنابراین، تأمین نیازهای لازم برای مقابله با تهدیدات فراروی ناحیه، مهم‌ترین بخش پیشنهادها را به خود اختصاص می‌دهند.

راهبردهای T-W: این راهبردهای تدافعی بر آنند تا با ارائه راهکارهای اجرایی، ضمن به حداقل رساندن نقاط ضعف نواحی گردشگری، از تهدیدهای برون‌سازمانی نیز اجتناب کنند. نواحی گردشگری در این منطقه بیش‌ترین آسیب‌پذیری را دارند (Jahedi, 2007). بدین ترتیب، ماتریس تطبیقی سوات (SWOT) با توجه به توضیحات بالا ترسیم می‌شود.

توصیف ویژگی‌های فردی پاسخ‌گویان پژوهش

طبق نتایج تحقیق (جدول ۳)، میانگین سنی پاسخ‌گویان ۳۸/۳۹ سال، بیشتر پاسخ‌گویان مرد (۶۳/۹ درصد)، و بیشتر افراد ساکن شهرستان‌های محمدآباد (۳۴ درصد) و زابل (۲۵/۳ درصد) بودند. همچنین، ۹۱/۳ درصد از پاسخ‌گویان متأهل و بالاترین فراوانی از نظر سطح تحصیلات به افراد دارای مدرک تحصیلی دیپلم و کمتر (۴۶/۷ درصد) تعلق دارد.

جدول ۳- ویژگی‌های جمعیت‌شناختی پاسخ‌گویان

متغیر	سطوح	فراوانی	درصد فراوانی
جنسیت	مرد	۲۳۵	۶۳/۹
	زن	۱۳۳	۳۶/۱
	جزینک	۶۳	۱۷/۱
محل سکونت	زابل	۹۳	۲۵/۳
	فرمند	۳۹	۱۰/۶
	زهک	۴۸	۱۳/۰
	محمدآباد	۱۲۵	۳۴/۰
وضعیت تأهل	مجرد	۳۲	۸/۷
	متأهل	۳۳۶	۹۱/۳
تحصیلات	دیپلم و کمتر از دیپلم	۱۷۲	۴۶/۷
	فوق دیپلم	۱۴۱	۳۸/۳
	لیسانس	۴۷	۱۲/۸
	فوق لیسانس	۸	۲/۲
سن	میانگین	انحراف معیار	-
	۳۸/۳۹	۱۱/۴۳	-

منبع: یافته‌های تحقیق

برای بررسی تأثیر بوم‌گردی کشاورزی بر توسعه اجتماعی، اقتصادی و زیست‌محیطی، از آزمون t استفاده شد. بر پایه نتایج این آزمون (جدول ۴)، بوم‌گردی کشاورزی بر توسعه اجتماعی تأثیر مثبت و معنی‌دار داشته است. رعایت آداب و رسوم محلی، افزایش روزافزون انگیزه ساکنان برای مشارکت در امور، دسترسی به خدمات، احساس امنیت در روستا، میزان همدلی در میان اهالی روستا، کاهش جرائم و ناهنجاری‌ها در روستا، کاهش دوگانگی اجتماعی در روستا، تکامل دانش و تعالی شخصیت افراد روستاهای مورد مطالعه و آشنایی روستاییان با ارزش‌های فضای اطراف خود و افزایش بار احساسی مکان و همچنین، تعلق شدید به زادگاه خود و جلوگیری از مهاجرت از عمده آثار بوم‌گردی کشاورزی در منطقه سیستان بوده است. طبق نتایج تحقیق، بوم‌گردی کشاورزی بر کیفیت زندگی تأثیر مثبت و معنی‌دار داشته است. توسعه بوم‌گردی در بخش کشاورزی بیشترین تأثیر را در شاخص‌های اقتصادی و کالبدی کیفیت زندگی داشته و تولید و مصرف، فراهم‌سازی ابزار معیشت پایدار، اشتغال و درآمد و به‌طور کلی، پایداری اقتصاد روستایی را بهبود بخشیده است. وجود مناطق بوم‌گردی این باور را در خانواده‌های کم‌درآمد و فقیر ایجاد کرده که با دسترسی بدین خدمات، درآمد آنها افزایش خواهد یافت و بدین ترتیب، می‌توانند در برابر موانع و مشکلات غیرمنتظره از خود محافظت کنند و سطح زندگی کنونی خویش را بهبود بخشند و برای تغذیه، مسکن و آموزش فرزندان‌شان سرمایه‌گذاری کنند. دستیابی بدین شرایط در زمره اصلی‌ترین اهداف برنامه هزاره سوم یعنی، ریشه‌کنی فقر مطلق از جوامع بشری است. از آنجا که توسعه روستایی و کشاورزی فرآیندی چندبعدی است که به‌منظور بهبود و ارتقای کیفیت زندگی و رفاه جامعه روستایی، افزایش بازده کشاورزی و صنایع غذایی، تحول در مالکیت ارضی و توزیع درآمد، افزایش تحرک اجتماعی و تحول الگوهای مشارکت در تصمیم‌گیری و بهره‌وری بیشتر برای ایجاد دگرگونی مناسب در ساختارهای ذهنی و اجتماعی روستاییان انجام می‌گیرد، به نظر می‌رسد که صنعت بوم‌گردی کشاورزی توانسته است در توسعه نواحی روستایی و بهبود وضعیت زندگی روستاییان مؤثر باشند. نتایج تحقیق نشان داد که بوم‌گردی کشاورزی بر محیط زیست تأثیر مثبت و معنی‌دار داشته است. از مهم‌ترین

بررسی آثار بوم‌گردی کشاورزی .....

نشانه‌های تأثیر بوم‌گردی کشاورزی بر محیط زیست در منطقه مورد مطالعه می‌توان به احیای جاده‌ها، کاهش زباله‌ها، احیای مسیرهای تخریب‌شده، کاهش آسیب به پوشش گیاهی و حیات وحش، کاهش آلودگی منابع آب و خاک، ایجاد انگیزه برای حفظ یا ارتقای کیفیت محیط فیزیکی و حتی به صورت غیرمستقیم، افزایش حمایت‌های سیاسی و اقتصادی برای حفاظت و احیای منابع طبیعی اشاره کرد. بوم‌گردی کشاورزی بر توسعه اقتصادی و اشتغال در منطقه تأثیر مثبت و معنی‌دار داشته است. طبق نتایج تحقیق، بوم‌گردی به صورت یک ابزار عالی برای ارتقای توسعه پایدار، امکان ارائه منافع عظیم اقتصادی را برای ساکنان منطقه سیستم فراهم کرده است. بوم‌گردی کشاورزی به ایجاد اشتغال، کسب درآمد، ارزآوری، تعادل منطقه‌ای، بهبود سرمایه‌گذاری کوچک‌مقیاس محلی و توسعه مناطق دارای جاذبه‌های گردشگری انجامیده است. به دیگر سخن، بوم‌گردی کشاورزی از طریق ایجاد منابع اقتصادی و تنوع‌بخشی به مشاغل و فرصت‌های درآمدی جایگزین برای جامعه سیستم، نقش مهمی در بهبود وضعیت مردم داشته است.

جدول ۴-آزمون تی برای سنجش ابعاد توسعه

متغیر	میانگین	انحراف معیار	آماره t	سطح معناداری
توسعه اجتماعی	۲/۳۱	۰/۵۶	-۲۳/۷۱	۰/۰۰۰
کیفیت زندگی	۲/۳۳	۰/۷۵	-۱۷/۴۰	۰/۰۰۰
توسعه زیست محیطی	۳/۳۷	۰/۸۹	۸/۲۶	۰/۰۰۰
توسعه اقتصادی	۲/۷۵	۰/۷۷	-۶/۲۸	۰/۰۰۰

منبع: یافته‌های تحقیق

برای بررسی تأثیر اشتغال بر امنیت اجتماعی، از ضریب همبستگی اسپیرمن استفاده شد. نتایج تحقیق (جدول ۵) نشان داد که اشتغال تأثیر مثبت و معنی‌دار بر توسعه و امنیت اجتماعی منطقه داشته است. بوم‌گردی کشاورزی باعث رونق اقتصادی منطقه و افزایش درآمد می‌شود، به‌ویژه در منطقه سیستم که با بسته شدن مرز فعالیت‌های تجاری و با خشکسالی درآمد کشاورزی کاهش یافته است، جوانان بیشتری مشغول به فعالیت شده و بیکاری، جنایت، سرقت و اعتیاد در جامعه کاهش یافته است، که افزایش امنیت را در پی خواهد داشت.

جدول ۵- آزمون اسپیرمن برای ارتباط بین اشتغال و امنیت اجتماعی

۰/۱۴۹	۱,۰۰۰	ضریب همبستگی	اشتغال
۰/۰۰۵		سطح معنی داری	
۳۵۳	۳۵۳	حجم نمونه	
۱/۰۰۰	۰/۱۴۹	ضریب همبستگی	امنیت اجتماعی
۰/۰۰۵		سطح معنی داری	
۳۵۳	۳۵۳	حجم نمونه	

منبع: یافته‌های تحقیق

از آنجا که موفقیت در برنامه‌ریزی هر منطقه در گرو شناسایی نقاط قوت و ضعف، فرصت‌ها و تهدیدهاست، برنامه‌ریزی در زمینه توسعه بوم‌گردی کشاورزی نیز منوط به همین شناسایی و در نظر گرفتن آن است. بر اساس مدل سوات (SWOT)، نقاط قوت بوم‌گردی کشاورزی سیستم به ترتیب شامل وجود روابط خویشاوندی و شبکه‌های غیررسمی اجتماعی و وابستگی‌های فرهنگی، برخورداری از جمعیت عشایر و کوچ‌نشین و بهره‌مندی از ذخایر فرهنگ، هنر و معیشت عشایری است.

نقاط ضعف عواملی است که پیشرفت و توسعه را در زمینه بوم‌گردی کشاورزی به حالت رکود درمی‌آورد. در این راستا، لازم است که نسبت به اولویت‌بندی موانع و مشکلات به صورت نظام‌مند و نیز تعدیل و یا حذف این عوامل اقدام شود.

با شناسایی نقاط ضعف و قوت تلاش می‌شود تا از دل تهدیدهای موجود، فرصت‌هایی برای بهبود ساختار اجتماعی و اقتصادی روستا فراهم آید که توسعه و آبادانی مناطق روستایی را نیز باعث می‌شود. بر این اساس، باید در قالب ارزیابی و مکان‌گزینی مناطق بوم‌گردی، با شناسایی تأثیرات مثبت و تبعات منفی در قالب تحلیل عوامل راهبردی، به بازبینی شرایط خاص مناطق روستایی مورد مطالعه پرداخت تا بیشترین میزان کارآمدی در نتایج توسعه بوم‌گردی میسر شود. در فرآیند بوم‌گردی کشاورزی، باید حفاظت و نگهداشت محیط زیست، استفاده بهینه و متعادل از منابع طبیعی و دارایی‌های مناطق روستایی مورد توجه باشد تا در قالب توسعه پایدار روستایی، ضمن پاسداشت حقوق آیندگان از مواهب طبیعی روستا، امکان بهبود کیفیت زندگی و معیشت پایدار روستاییان نیز تحقق یابد. نتایج اولویت‌بندی فرصت‌ها و تهدیدها در جدول ۶ آمده است.

بررسی آثار بوم‌گردی کشاورزی .....

جدول ۶- ماتریس عوامل داخلی مؤثر بر توسعه بوم‌گردی کشاورزی از دیدگاه پاسخ‌گویان

نقاط قوت	نقاط ضعف
S ۱: وجود روابط خویشاوندی و شبکه‌های غیررسمی اجتماعی و وابستگی‌های فرهنگی	W ۱: عدم توسعه زیرساخت‌ها و امکانات رفاهی گردشگری مناسب
S ۲: برخورداری از جمعیت عشایر و کوچ‌نشین و بهره‌مندی از ذخایر فرهنگ، هنر و معیشت عشایری	W ۲: وجود معضلات زیست‌محیطی مانند شن‌های روان و مشکلات اقلیمی
S ۳: وجود روحیه مهمان‌نوازی و پذیرش گردشگر در بین مردم محلی	W ۳: ضعف مدیریت و تبلیغات در مناطق گردشگری
S ۴: انسجام و تعامل مناسب میان روستاییان و کشاورزان	W ۴: عدم تمایل سرمایه‌گذاران بخش خصوصی به سرمایه‌گذاری در این منطقه به دلیل مسائل امنیتی
S ۵: وجود زمین‌های حاصل‌خیز در منطقه	W ۵: نبود نیروی متخصص و آموزش‌دیده در این مناطق
S ۶: وجود گونه‌های جانوری منحصر به فرد مانند گاو سیستانی	W ۶: عدم درک و شناخت کشاورزان و روستاییان از توان‌های موجود

منبع: یافته‌های تحقیق

در زمینه فرصت‌های توسعه بوم‌گردی کشاورزی، مجموعه‌ای از قابلیت‌های بیرونی و مزیت‌های محیطی می‌توانند زمینه را برای پیشرفت این نظام فراهم کنند. بر اساس تحلیل مدل سوات، اهم فرصت‌های توسعه بوم‌گردی کشاورزی عبارت‌اند از موقعیت ویژه منطقه به لحاظ نزدیکی با کشور افغانستان و وجود بازارچه‌های مرزی، افزایش توجه دولت به برنامه‌ریزی و سرمایه‌گذاری در بخش بوم‌گردی کشاورزی و وجود دریاچه هامون (جدول ۱۰). شرایط خارجی نامساعدی که تأثیر نامطلوب بر این نظام می‌گذارد، با عنوان تهدیدها دسته‌بندی می‌شوند. بر اساس مدل سوات، برخی از تهدیدهای تأثیرگذار بر توسعه بوم‌گردی کشاورزی عبارت‌اند از طبیعت خشک سیستان، وجود خشکسالی‌ها و افزایش ریزگردها و طوفان‌های شدید، ذهنیت‌های منفی نسبت به مسائل امنیتی در منطقه و کل استان و از بین رفتن فرهنگ سنتی و محلی سیستانی. ضعف شرایط بیرونی مرتبط با گردشگری منطقه، فرصت شکوفایی استعدادها و توان‌های بالقوه درونی به‌منظور شکل‌دهی به توسعه درون‌زای یکپارچه را از منطقه سلب کرده است. از آنجا که جاذبه‌های گردشگری منطقه مورد مطالعه در طیف‌های مختلف اعم از طبیعی، تاریخی و ... تقسیم‌بندی شده‌اند، لازم است تا با دیدی همه‌جانبه به مقوله گردشگری در منطقه، برنامه‌ریزی برای این جاذبه‌ها چندبعدی باشد. در جدول ۷، نتایج اولویت‌بندی فرصت‌ها و تهدیدها آمده است.

جدول ۷- عوامل خارجی مؤثر بر توسعه بوم‌گردی کشاورزی از دیدگاه پاسخ‌گویان

تهدیدها	فرصت‌ها
T۱: طبیعت خشک سیستان، وجود خشکسالی‌ها و افزایش ریزگردها و طوفان‌های شدید	O۱: موقعیت ویژه منطقه به لحاظ نزدیکی با کشور افغانستان و وجود بازارچه‌های مرزی
T۲: ذهنیت‌های منفی نسبت به مسائل امنیتی در منطقه و کل استان و از بین رفتن فرهنگ سنتی و محلی سیستانی	O۲: افزایش توجه دولت به برنامه‌ریزی و سرمایه‌گذاری در بخش بوم‌گردی کشاورزی
T۳: کمبود سرمایه برای توسعه فعالیت‌های کشاورزی و پایین بودن ارزش املاک و زمین‌های کشاورزی	O۳: وجود دریاچه هامون برای توسعه کشاورزی
T۴: ایجاد خسارت به مکان‌های کشاورزی	O۴: اقلیم مناسب گردشگری برای توسعه بوم‌گردی در صورت پرآبی دریاچه هامون
T۵: کاهش تقاضا برای محصولات زراعی و عدم رونق صنایع دستی	O۵: توسعه زیرساخت‌های گردشگری در مکان‌های مهم کشاورزی

منبع: یافته‌های تحقیق

در این مرحله، برای تعیین راهبردها، از بررسی‌های محیط داخلی و خارجی استفاده می‌شود. در واقع، با استفاده از این عوامل، راهبردهای مناسب برای توسعه بوم‌گردی کشاورزی تدوین شده و این عوامل در جدول ۸ بیان شده است. نتایج تحلیل سوات در خصوص بوم‌گردی کشاورزی منطقه سیستان بیانگر آن است که برای اتخاذ تصمیمات به‌منظور توسعه جاذبه‌ها و امکانات در راستای رقابت با سایر مناطق رقیب و ایجاد هماهنگی بین نهادها و بخش‌های مرتبط به‌منظور یکپارچه‌سازی کارکردهای بوم‌گردی کشاورزی و مراکز تفریحی در منطقه سیستان، استفاده از راهبردهای تهاجمی (SO) در اولویت قرار دارد. طبق نتایج راهبرد حداکثر-حداقل (WO)، باید به مردم در زمینه نحوه برخورد با گردشگران آموزش و اطلاع‌رسانی کافی صورت گیرد. در مواقع لازم، درباره فرهنگ، آداب و مردم محلی به گردشگران آموزش داده شود. برگزاری نشست‌های تخصصی در مورد توسعه سرمایه‌گذاری صنعت بوم‌گردی توسط شورای شهر منطقه و سایر نهادها باید در اولویت قرار گیرد. راهبرد حداقل-حداکثر (ST) بر تلاش برای تنوع‌بخشی به فعالیت‌ها و امکانات بوم‌گردی و همچنین، توجه بیشتر به ظرفیت‌های بوم‌گردی برای کسب درآمد و ایجاد اشتغال برای مناطق روستایی تأکید دارد. راهبرد حداقل-حداقل (WT) بر بازنگری در نوع و نحوه برنامه‌ریزی و حمایت‌های بهتر از نواحی بوم‌گردی کشاورزی تأکید می‌کند.

جدول ۸- نقاط قوت و ضعف، فرصت‌ها و تهدیدهای بوم‌گردی کشاورزی در منطقه سیستان

عوامل داخلی	
نقاط قوت	نقاط ضعف
S۱: وجود روابط خویشاوندی و شبکه‌های غیر رسمی اجتماعی و وابستگی‌های فرهنگی	W۱: عدم توسعه زیرساخت‌ها و امکانات رفاهی گردشگری مناسب
S۲: برخورداری از جمعیت عشایر و کوچ‌نشین و بهره‌مندی از ذخایر فرهنگ، هنر و معیشت عشایری	W۲: وجود معضلات زیست‌محیطی مانند شن‌های روان و مشکلات اقلیمی
S۳: وجود روحیه مهمان‌نوازی و پذیرش گردشگر در بین مردم محلی	W۳: ضعف مدیریت و تبلیغات در مناطق گردشگری
S۴: انسجام و تعامل مناسب میان روستاییان و کشاورزان	W۴: عدم تمایل سرمایه‌گذاران بخش خصوصی به سرمایه‌گذاری در این منطقه به دلیل مسائل امنیتی
S۵: وجود زمین‌های حاصل‌خیز در منطقه	W۵: نبود نیروی متخصص و آموزش‌دیده در این مناطق
S۶: وجود گونه‌های جانوری منحصر به فرد مانند گاو سیستانی	W۶: عدم درک و شناخت کشاورزان و روستاییان از توان‌های موجود
عوامل خارجی	
فرصت‌ها	راهبردها
O۱: موقعیت ویژه منطقه به لحاظ نزدیکی با کشور افغانستان و وجود بازارچه‌های مرزی	راهبرد حداکثر - حداقل (WO) - آموزش و اطلاع‌رسانی به مردم در زمینه نحوه برخورد با گردشگران و آموزش گردشگران درباره فرهنگ، آداب و مردم محلی
O۲: افزایش توجه دولت به برنامه‌ریزی و سرمایه‌گذاری در بخش بوم‌گردی کشاورزی	- برگزاری نشست‌های تخصصی در مورد توسعه سرمایه‌گذاری صنعت بوم‌گردی توسط شورای شهر منطقه و سایر نهادها
O۳: وجود دریاچه هامون برای توسعه کشاورزی	
O۴: اقلیم مناسب گردشگری برای توسعه بوم‌گردی در صورت پرآبی دریاچه هامون	
O۵: توسعه زیرساخت‌های گردشگری در مکان‌های مهم کشاورزی	
تهدیدها	راهبرد حداقل - حداکثر (ST)
T۱: طبیعت خشک سیستان، وجود خشکسالی‌ها و افزایش ریزگردها و طوفان‌های شدید	راهبرد حداقل - حداکثر (WT) - بازنگری در نوع و نحوه برنامه‌ریزی و حمایت‌های بهتر از نواحی بوم‌گردی کشاورزی
T۲: ذهنت‌های منفی نسبت به مسائل امنیتی در منطقه و کل استان و از بین رفتن فرهنگ سنتی و محلی سیستانی	- بازنگری در نوع و نحوه استفاده از مشارکت‌های مردمی در منطقه و توسعه و تجهیز امکانات بوم‌گردی و واگذاری کارها به مردم محلی
T۳: کمبود سرمایه برای توسعه فعالیت‌های کشاورزی و پایین بودن ارزش املاک و زمین‌های کشاورزی	
T۴: ایجاد خسارت به مکان‌های کشاورزی	
T۵: کاهش تقاضا برای محصولات زراعی و عدم رونق صنایع دستی	
منبع: یافته‌های تحقیق	

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

توسعه بوم‌گردی کشاورزی با تأکید بر حضور مؤثر بر جوامع محلی یکی از مؤثرترین راه‌های توسعه اقتصادی جوامع محلی، کاهش فقر و ارتقای سطح زندگی جوامع محلی است. این موضوع در عرصه بین‌المللی از اهمیت چشمگیر برخوردار است، به گونه‌ای که سازمان‌های بین‌المللی وابسته به سازمان ملل متحد نظیر برنامه توسعه سازمان ملل متحد، سازمان فرهنگی، علمی و آموزشی ملل متحد، سازمان تجارت جهانی، نهادهای مردمی و مؤسسات اعتباری بین‌المللی بخش عمده اعتبارات خود را به پروژه‌های مرتبط با توانمندسازی جوامع محلی اختصاص داده‌اند. هدف اصلی تحقیق حاضر بررسی تأثیر بوم‌گردی کشاورزی بر توسعه اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی در مناطق روستایی سیستان بوده و جمع‌بندی نتایج پژوهش نشان داده است که بوم‌گردی کشاورزی منجر به بهبود توسعه و افزایش امنیت اجتماعی در منطقه شده است. از آنجا که بوم‌گردی کشاورزی باعث رونق اقتصادی منطقه و افزایش درآمد می‌شود، به‌ویژه در منطقه سیستان که با بسته شدن مرز، فعالیت‌های تجاری و نیز بر اثر خشکسالی، درآمد کشاورزی کاهش یافته است، جوانان بیشتری مشغول به فعالیت شده‌اند و بیکاری، جنایت، سرقت و اعتیاد در جامعه کاهش یافته است، که افزایش امنیت را در پی خواهد داشت. این نتیجه با نتایج تحقیقات نث (Neth, 2008)، راس و وال (Ross and Wall, 1999) و هاشمی (Hashemi, 2010) مطابقت دارد. همچنین، بوم‌گردی کشاورزی، کیفیت زندگی ساکنان مناطق گردشگری سیستان را بهبود بخشیده است؛ از آنجا که کیفیت زندگی شامل افزایش درآمد و بهبود معیشت مردم منطقه است و ساکنان مناطق دارای قابلیت کشاورزی در منطقه سیستان با فروش محصولات کشاورزی مثل انگور یا قوتی، هندوانه و خربزه محلی و صنایع دستی خود توانسته‌اند درآمد خانواده را افزایش داده و کیفیت زندگی‌شان را بهبود بخشند. با بهبود وضعیت گردشگری کشاورزی در منطقه، مسئولان ذی‌ربط هم توجه بیشتری به منطقه پیدا کرده و تدابیر لازم و بهتری برای حفظ و بهبود وضعیت زیست‌محیطی خواهند داشت. این نتایج با تحقیقات عینعلی و همکاران (Einali et al., 2014) و خالدی و همکاران (Khaledi et al., 2011) همخوانی دارد. عدم توسعه زیرساخت‌ها و امکانات رفاهی گردشگری مناسب، وجود معضلات زیست‌محیطی مانند شن‌های روان و مشکلات

بررسی آثار بوم‌گردی کشاورزی .....

اقلیمی از اساسی‌ترین نقاط ضعف و وجود روابط خویشاوندی و شبکه‌های غیررسمی اجتماعی و وابستگی‌های فرهنگی، برخورداری از جمعیت عشایر و کوچ‌نشین و بهره‌مندی از ذخایر فرهنگ، هنر و معیشت عشایری از اساسی‌ترین نقاط قوت بوم‌گردی کشاورزی در منطقه محسوب می‌شوند. موقعیت ویژه منطقه به لحاظ نزدیکی با کشور افغانستان و وجود بازارچه‌های مرزی، افزایش توجه دولت به برنامه‌ریزی و سرمایه‌گذاری در بخش بوم‌گردی کشاورزی و وجود دریاچه هامون از مهم‌ترین فرصت‌ها و طبیعت خشک سیستان، وجود خشکسالی‌ها و افزایش ریزگردها و طوفان‌های شدید، ذهنیت‌های منفی نسبت به مسائل امنیتی در منطقه و کل استان و از بین رفتن فرهنگ سنتی و محلی سیستانی از عمده‌چالش‌های توسعه بوم‌گردی در منطقه به‌شمار می‌روند. با گسترش بوم‌گردی کشاورزی در شمال استان می‌توان تمام امکانات رفاهی را در مناطق یادشده افزایش داد و با ایجاد راه‌های ارتباطی، رفت و آمد و حمل و نقل در این مناطق (به‌ویژه مناطق روستایی) را آسان‌تر کرد. ایجاد پاسگاه انتظامی سیار همراه با امکانات رفاهی به‌صورت فعال در روزهای تعطیل برای ایجاد امنیت و آرامش خاطر گردشگران، دخالت دادن اندیشه مردم در تنظیم برنامه‌های توسعه گردشگری و آگاه‌سازی آنها در مورد چگونگی رفتار با گردشگران، هماهنگی برنامه‌های تبلیغاتی بوم‌گردی در منطقه با سایر اداره‌های فعال در سطح منطقه برای تشویق و جلب توجه مسافران در سفر به منطقه، آماده‌سازی راه‌های ارتباطی زمینی مناسب شامل تقویت مسیر اصلی روستاها، مرمت و اصلاح مسیرهای داخلی روستاها که سبب بهبود و ارتقای زیرساخت‌های موجود نیز خواهد شد، سامان‌دهی و آماده‌سازی مناطق ویژه بوم‌گردی از طریق نوآوری و ایجاد تنوع در امکانات و تسهیلات در مناطق دیدنی از جمله در مسیر کوه‌خواجه برای استراحت و اقامت گردشگران، نظارت مستمر نهادهای مسئول، توجه به رعایت نرخ مصوب و بهداشت کلیه اقامتگاه‌ها و مراکز بوم‌گردی، استفاده از نیروهای متخصص و باتجربه به‌منظور ایجاد تشکل‌های تعاونی مردمی، بهره‌برداری از توان تشکیلاتی، قوانین و مقررات ویژه به‌منظور کاهش مخاطرات و آلودگی‌های بوم‌شناختی و زیست‌محیطی در مناطق و مکان‌های بوم‌گردی در منطقه سیستان از جمله راهکارهای مناسب برای توسعه بوم‌گردی کشاورزی منطقه محسوب می‌شوند.

منابع

1. Ana, M. (2017). Ecotourism, agro-tourism and rural tourism in the European Union. Paper presented at the Conference on Contemporary Approaches and Challenges of Tourism Sustainability, at Predeal., Romania, Romania. .
2. Balan, A. & Birsan, M. (2010). Impact of economic crisis on the tourism industry in Romania: an econometric analysis of overnight stays. *The Annals of The "Ștefan cel Mare"*. University of Suceava. Fascicle of The Faculty of Economics and Public Administration, 10(110-116).
3. Cater, E. (1993). Ecotourism in the third world: problems for sustainable tourism development. *Journal of Tourism Management*, 14(2): 85-90.
4. Center for Statistics of Sistan and Baluchestan Province (2016). Statistical yearbook. Deputy of Statistics and Information, Zahedan. (Persian)
5. Einali, J., Jafari, G. & Tabireh, A. (2014). An assessment of the role of ecotourism on the development of rural areas (case study: Uraman-e-Takht, Sarvabad). *Journal of Tourism Planning and Development*, 9(3): 191-211. (Persian)
6. Erisian, N. (2003). Identifying and introducing ecotourism attractions in Semirom. Master's Thesis in Geography and Rural Planning. Isfahan University. (Persian)
7. Eskandari, A. (2015). Upgrading rural to urban areas and its effects on social development indicators in Sistan region. Master's Thesis. Faculty of Agriculture. Yasouj University. (Persian)
8. Fedartsova, T. (2015). Potential and prospects of development of agro-ecotourism, its role in the revival and sustainable development of rural areas of Belarus. *Journal of Information Technologies Management and Society*, 8(1): 65-67.
9. Fennell, D. (2003). Ecotourism: an introduction. London: Routledge.
10. Foucat, A. (2002). Community based ecotourism management moving towards sustainability in Ventainilla, Oaxaca, Mexico. *Journal of Ocean & Coastal Management*, 45: 511-529.
11. Githinji, M.W. (2006). An evaluation of the use of eco-labelling within the eco-tourism sector. Thesis Presented in Part-fulfilment of the Degree of Master of Science in Accordance with the Regulations of the University of East Anglia.

12. Hashemi, N. (2010). The role of ecotourism in sustainable rural development. *Journal of Village and Development*, 13(3): 173-188. (Persian)
13. Holden, A. (2008). Environment and tourism. First Published by Routledge. 2 Park Square, Milton Park, Abingdon, Oxon, OX14 4RN.
14. Holland, J., Burian, M. & Dixey, L. (2003). Tourism in poor rural areas: diversifying the product and expanding the benefits in rural Uganda and the Czech Republic. *PPT Working Paper Series*, 12: 1-39.
15. Jahedi, F. (2007). The role of tourism in the regional development of Gorgan. Master's Thesis, Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran. (Persian)
16. Jiwan, M., Alan, R. & Lepun, P. (2008). Agro-ecotourism potential and benefits for sustaining Kelabit community in Bario. Paper Presented at the International Conference on Agricultural Extension, Bangi, Selangor.
17. Karami, M. (1999). Ecotourism of Iran. Tehran: Organization of Tourism. (Persian)
18. Kazemi, M. & Arhami, F. (2017). Development of entrepreneurship in rural tourism: a case study of villages of Mashhad metropolis of Iran. *Journal of Village and Development*, 20(3): 1-16. (Persian)
19. Khaledi, S., Monshizadeh, R., Jahanbakhsh, R., Khaledi, S. & Khaledi, S. (2011). Feasibility study of tourist-agro-ecotouristic attractions in rural development with an emphasis on cherry orchards and the use of the SWOT model in the small Lavasanat countryside. *Journal of Applied Geographic Sciences*, 20(23): 7-23. (Persian)
20. Mobini, M. (2003). Investigating and evaluating tourist attraction phenomena. Yazd: Yazd University. (Persian)
21. Nemirschi, N. & Craciun, A. (2010). Entrepreneurship and tourism development in rural areas (case study: Romania). *Journal of Romanian Economic and Business Review*, 5(1): 138-143.
22. Neth, B. (2008). Ecotourism as a tool for sustainable rural community development and natural resources management in the tunel sap biosphere reserve. Germany, Kassel University Press.
23. Nistoreanu, P. (2006). Ecoturism si turism rural. Bucharest: Editura ASE. 271 p.

24. Reid, D., Mair, H. & George, W. (2004). Community tourism planning: a self-assessment instrument. *Annals of Tourism Research*, 31(3): 623-639.
25. Ross, S. & Wall, G. (1999). Ecotourism: towards congruence between theory and practice. *Journal of Tourism Management*, 20: 123-132.
26. Saberi, A., Salehi Karounian, A. & Salehi Karounian, Z. (2014). Evaluating the ecotourism potentials of protected areas in attaining sustainable tourism development (case study: Jahannama Protected Area, Gorgan). *Journal of Tourism Management Studies*, 8(25): 79-93. (Persian)
27. Soltani, Z., Kiani, P. & Taghdisi, O. (2013). The role of ecotourism in job opportunities and income (case study: Khansar County). *Journal of Geographic Research*, 28(4): 137-152. (Persian)
28. Soltani, Z. & Nouri, H. (2010). Assessment of ecological capability of Khansar County for development of tourism. *Journal of Geographic Research*, 25(4): 77-100. (Persian)
29. Steiner, C. (2006). Social distance, security threats and tourism volatility. University of Mainz, Germany.
30. Taghvaei, M., Ehsani, G. & Safarabadi, A. (2009). The role and position of multi-dimensional planning in developing the tourism and ecotourism case study: Khor and Tabas zones. *Journal of Geography and Natural Planning*, 20(3): 45-62. (Persian)
31. Wishitemi, B., Momanyi, S., Ombati, B. & Okello, M. (2015). The link between poverty, environment and ecotourism development in areas adjacent to Maasai Mara and Amboseli protected areas, Kenya. *Journal of Tourism Management Perspectives*, 16: 306-317.
32. World Tourism Organization (2002). The world ecotourism summit: final report. Available at <http://www.world-tourism.org/sustainable/IYE/>.
33. Zarei, A. (2014). The role of ecotourism in the development of the agricultural sector. *Journal of Growth of Vocational Training and Knowledge-Work*, 10(1): 1-16. (Persian)